

Ett besök på en kulturhistorisk plats kan bli en port till historien både för nyfikna barn och intresserade vuxna. Mycket beror på guidens förmåga att berätta en historia, att förmedla berättelsen på ett sätt som berör. Den här porten leder in till kruttornet på Vaxholms kastell.

från avskräckande till välkomnande

VAXHOLMS KASTELL

*Föga anade Gustav Vasa att den fästning han lät bygga,
för att avskräcka objudna gäster från Stockholm,
en dag skulle bli en populär turistattraktion.
I dag lägger den vita Vaxholmsbåten till vid
kajen på Vaxholmen och besökarna intar
med lätthet Vaxholms kastell.*

TEXT *Mia Fernlund* FOTO *Melker Dahlstrand*

DET SOM LOCKAR de flesta är skönheten, maten och upplevelserna. Det är inte många som kommer för att få en historielektion.

Det vet SFV:s kulturarvsexpert Elisabet Hesseborn, som är på Vaxholms kastell för att finslipa en guidad utomhusvisning. Den ingår i SFV:s specialsatsning på tre besöksmål, varav Vaxholms kastell är ett.

– Vi vill bjuda på en del av den kunskap om platsen som SFV ruvar på. Många besökare har haft önskemål om

att få veta mer om livet på fästningen, vad som hänt och få en förklaring till vad de ser när de går runt på kastellet. Vi hoppas kunna levandegöra byggnaderna och livet här så att besökaren får med sig en berättelse och ett sammanhang, att vi kan förmedla kastellets plats i Sveriges historia, säger hon.

Alla platser har en kärnberättelse. För Vaxholms fästning är det att den är Stockholms läs och ett av 1800-talets största byggnadsprojekt.

– Här har kronan ända sedan Gustav Vasas tid utövat skydd mot främmande makter och kontroll genom karantän, tull, militärfångelse och

arbetsinrättning. Numera är det en plats för militärhistoria, äventyr, god mat och kultur, säger Elisabet Hesseborn.

I ÖVER 250 ÅR var Vaxholms fästning nyckeln till försvaret av inloppet till Stockholm. Gustav Vasa ansåg det vara en perfekt plats för att låsa om Stockholm genom att bygga en permanent fästning, ursprungligen ett enkelt blockhus i trä, som skydd för inloppet till staden. Där fanns en av de få farleder där större fartyg kunde nå Stockholm sjövägen. Förutom att hålla fienden borta var det en plats för att inkräva tullavgifter av passerande fartyg.

»Var helst vi fästningsbarn möttes ute i livet kände vi oss som släkt och hade en oändlig mängd minnen att tala om«

REDAN 1598 avskräcktes den polske kung Sigismund och hans flotta på 3 000 man och anfallet avbröts. Och när danska flottan anföll år 1612 med 8 000 man gick de på pumpen och fick dra sig tillbaka efter artilleribeskjutning. Vid rysshärjningarna 1719 slogs ett anfall tillbaka och ryssarna undvek att ge sig på Stockholm igen.

Den fästning vi ser i dag byggdes 1833-1863 på uppdrag av Karl XIV Johan. Efter förlusten av Finland 1809 behövdes ett starkare skydd av Stockholm. Fästningen med sina 156 kanoner och två meter tjocka murar var det största och mest arbetskrävande byggnadsverk som byggts i och omkring Stockholm sedan Stockholms slott. Under den långa byggnadstiden hade krigstaktiken ändrats. Kanonernas uppgift, att skjuta av master på angripande fartyg och göra hål i skroven, bet inte på de nya pansarskeppen som

Västra gården utanför officersmässen blev officersfamiljernas egna trädgård med syrenberså och utsikt mot Vaxholm genom gallerförsedda gluggar i muren. Strax utanför muren låg den plats där roddbåtarna med mat och passagerare gick mellan fästningen och staden. Trots närheten var det inte speciellt vanligt att de boende tog sig en tur till staden.

hade en lägre profil i vattnet. Inte heller klarade murarna att stå emot den nyaste formen av räfflat artilleri. Fästningen kompletterades därför med ett pansarbatteri för att kunna ha lågt stående kanoner som kunde skjuta närmare vattenlinjen. Att fästningen inte klarade de nya pansarskotten bekräftades vid en provskjutning 1872. Fästningen avrustades successivt och i 1925 års försvarsbeslut togs den ur krigsorganisationen och användes

därefter som utbildningsplats och förläggning samt som ledningscentrum fram till andra världskriget.

– Kustförsvarets historia de senaste 500 åren finns väldigt levande beskrivet på Vaxholms fästnings museum. Jag kan verkligen rekommendera ett besök där, säger Elisabet Hesseborn.

FÖR ATT KUNNA FÖRSE KASTELLET med mat och andra förnödenheter ville Gustav Vasa ha en strategisk boplats

VAXHOLMS KASTELL

Viktigare arbeten efter Statens fastighetsverks övertagande 1993.

1994–1995 Renovering av kajer, hamnbassäng och pিরer.

1995–2000 Återuppbyggnad i sex etapper av Kastellets fredstak (vindar) vilka rivits i början av 1970-talet.

1996–1997 Ny värmeinstallation med sjövärm i Östra linjen och Norra donjonen. Bed & breakfast inreds i Norra donjonen.

2001–2002 Renovering av fästningsmuseets lokaler i Västra linjen.

2003 Ny konferensanläggning med hörsal i Östra linjen och Östra donjonen. Hyresgäst Strömma kanalbolaget.

2004–2012 Pågående fasad- och fönsterrenoveringar i etapper.

2007–2009 Nytt vårdprogram för Vaxholms kastell.

2008 Ny vinbar/restaurang i Östra linjen med uteservering på Mingården.

2011 Butik för information och souvenirer inreds i f.d. Vaktens lokaler i Södra utanverket.

nära fästningen. Så bildades staden Vaxholm. Husen skulle vara av trä och kunna tas bort om det behövdes. Stenhus var förbjudna ända fram till 1912.

De första invånarna var fattiga bönder som tvångsflyttades och som här fick både fritt fiske och skattefrihet. De fick också utnyttja kronans mark utan att betala ersättning. I gengäld var de skyldiga att inkvartera och utspisa militärer, lasta och lossa kronans fartyg, gå vakt på kastellet och lotsa.

KASTELLET BJÖD PÅ många motsatser, om fästningens utsida skulle vara så avskräckande som möjligt så gällde det motsatta för insidan. Den stora öppna borggården är omgärdad av rosaputsade husfasader, skuggande träd och en stor brunn. På Västra gården låg i slutet av 1800-talet officersmässen. I byggnaden fanns de

flesta officersbostäderna och gården utanför var deras nästan privata trädgård.

– Livet på fästningen kunde vara antingen lustfyllt eller fruktansvärt hårt beroende på om du var officer, soldat eller kronarbetare. Det var verkligen skillnad på det bekväma livet i varma salonger med pösiga plyschsoffor kontra fångelsecellernas stenbäddar och fuktdrypande väggar, berättar Elisabet Hesseborn.

Skillnaden mellan fästningens råa, kalla utsida och de välkomnande rosaputsade fasaderna på innergårdens byggnader är slående. I just den här delen av fästningen var även insidan råkall, där fanns fängelsehålor och latriner. Närmast vattnet syns två tunnlar där vågorna sköljde in och förde bort avträdet. På den tiden låg vattenlinjen cirka 80 cm högre upp. Idag leker besökarna fångarna på fortet i tunnlarna.

Vaxholms kastell ligger vid Kodjupet, en av de två farleder vid Vaxholm där större skepp kan passera in mot Stockholm.

»Livet på fästningen kunde vara antingen lustfyllt eller fruktansvärt hårt beroende på om du var officer, soldat eller kronoarbetare«

OFFICERARNA OCH deras familjer hade ett högtidligt och formellt socialt liv i oscariansk anda med fasta normer. De levde privat familjeliv kryddat med bjudningar hos varandra. Det var inte så vanligt att de tog sig till Vaxholm trots att roddturen bara tog fem minuter.

Ur dagböcker från slutet av 1800-talet framgår att boendet var trivsamt men trångt och inredningen ombonad. Ingrid Palm, dotter till majoren och chefen för kronoarbetskåren Carl Palm, bodde fram till 1891 i Östra Linjen. Hon skriver:

»Flera av de rum, som kallades kasematter, stod kanonerna kvar. Tvärs över lavetten, alldeles under kanonmynningen, var en bordsskiva lagd och där var köksans arbetsplats.«

ÄVEN OM BARNEN fick hålla till godo med de minsta utrymmena – de större rummen reserverades för salong, matsal och herrum – så verkar de ha varit nöjda. Flickorna Palm skriver:

»Fönstergluggarna var så djupa, att vi kunde ligga raklänga och följa med allt som hände och skedde på borggården, exercisen, matuppställningen, hundarnas liv och leverne. För oss barn tror jag aldrig att det gick upp, att vi skulle vara särskilt missgynnade, som fick växa upp på den lilla holmen mitt i sjön, utan vi höllo av vår fästning, och var helst vi fästningsbarn möttes ute i livet kände vi oss som släkt och hade en oändlig mängd minnen att tala om.«

ATT VARA FÅNGE eller kronoarbetskarl var allt annat än trivsamt. Redan från mitten av 1700-talet fanns arbets- och livstidsfångar på fästningen. Fångarna var billig arbetskraft och vakt fanns redan på fästningen. Fångarna arbetade bland annat med att göra rent, hugga sten, bygga och ro. Hårda straff väntade den som var olydig eller försökte rymma. Det bodde 16 fångar i varje rum på 28 kvadratmeter och stanken var outhärdlig. Därför enrisröktes rummen. Skörbjugg och kolera drabbade fångarna värst.

Fängelset på Vaxholms kastell stängdes 1842 och i stället inrättades Kronoarbetskåren. Den bestod av arbetslösa (lösdrivare), småtjuvar och straffade soldater. De utnyttjades som billig arbetskraft för att röja kronans kanal och för att bygga fästning och järnvägar under 1800-talet.

– Den siste som arkebuserades i Sverige, den 5 maj 1850, var nr 379 Lindqvist. Han slog till ett befäl, förmodligen för att få dö och slippa att leva resten av sitt liv som kronoarbetskarl på Vaxholms fästning, berättar Elisabet Hesseborn.

Under tiden Elisabet Hesseborn provgår sin visning springer förvåntansfulla ungdomar omkring och utför olika former av uppdrag på fästningen. De leker »fångarna på fortet«. Den en gång så ointagliga fästningen är nu ett intagande besöksmål.

– Våra hyresgäster bedriver i dag både bed and breakfast, restaurang, café och naturligtvis även fästningsmuseet. Istället för att hindra besökare är det nu raka motsatsen som gäller. Vaxholms kastell är en numera en plats som bidrar till att berätta historien om Sverige. *